

А.В. Красницька, доцент кафедри
юридичного документознавства
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

ЮРИДИЧНІ ПОНЯТТЯ, ДЕФІНІЦІЇ, ТЕРМІНИ ЯК ЗАСОБИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Загальновідомо, що правова норма складається з логічно пов'язаних між собою понять. Юридичне поняття являє собою розумовий процес, оснований на об'єктивній реальності, що

відображає змістову (внутрішню) сторону права. Що ж до юридичного терміна, то він, позначаючи певне поняття, являє собою результат цього процесу і належить до форми права, адже інформує інтерпретатора тексту нормативно-правового акта про закріплення в ньому певного поняття. Правові поняття відображають об'єктивні закономірності розвитку соціальних відносин. За своїм призначенням понятійний апарат є інформаційною системою, оскільки призначений для передачі правової інформації, роз'яснення змісту правових норм за допомогою уточнення значення понять, за допомогою яких ці правові норми сформульовані. Основними сутнісними характеристиками правових понять є системні та змістові (семантичні) начала: визначення правового поняття володіє формальною логічною структурою та здійснюється у межах певної мови – в цьому виявляється необхідність розглядати його з семантичної точки зору; будь-яке правове поняття вписується у понятійну систему законодавства – це є об'єктивною закономірністю існування понять у правовому просторі.

Мова виступає як засобом пізнання, так і засобом вираження, формулювання норми. Слову в правовому понятті надається онтологічна та аксіологічна значимість. Одні й ті ж мовні засоби можуть бути носіями як ідей, так і категорій і понять. Слово є елементом правового поняття, що передає його зміст (якщо мова йде про спеціальні поняття) чи ідею (якщо йдеться про загальноправові поняття).

Носієм юридичного поняття, його зовнішнім символом є термін. Юридичні поняття виникають разом із відповідними термінами у результаті правотворчості. Поняття з початку свого виникнення закріплюється в терміні, який його позначає і без якого неможливо оперувати цим поняттям. Надалі поняття, закріпившись у терміні, постає як його значення. Юридичні терміни як словесні визначення державно-правових понять сприяють досягненню максимальної лаконічності тексту, його точності й ясності, забезпечують точне, чітке й однакове розуміння змісту всієї правової інформації, що міститься в юридичних документах. Необхідно звернути увагу на те, що у законодавстві повинен існувати органічний зв'язок юридичних понять і відповідних їм термінів, який виражається у їх взаємозалежності. Тому важливу роль при формулюванні правових норм слід відводити дослідженню змісту кожного конкретного терміна, встановленню ступеню їх зв'язку з поняттям, яке він позначає.

Юридичним поняттям притаманні певні семіотичні категорії, такі як зміст, значення, значущість. Зміст зберігає відомості про предмет/явище саме по собі, незалежно від суб'єктивного переживання. Співвідношення між лексичним значенням і поняттям буває різним, тому що лексичне значення може бути ширше поняття та включати в себе оціночний і низку інших компонентів, а може бути вужче поняття в тому значенні, що відображає лише деякі риси

об'єктів, а поняття охоплює їх більш глибокі та суттєві ознаки. Крім того, лексичне значення може співвідноситися з щоденними уявленнями про навколишню дійсність, а поняття пов'язані з науковими уявленнями про навколишню дійсність. Сполучення поняття й лексичного значення спостерігається лише стосовно до термінів.

Термінованість юридичного тексту як головна ознака наукового стилю мови забезпечується і виявляється в термінах та їх дефініціях. Дефініцію визнано посередником між поняттям і терміном. Правові дефініції є одним зі способів організації правової матерії. Їх застосування у текстах нормативно-правових актів є одним зі способів забезпечення зрозумілості й ясності правового припису, зрозумілості наміру законодавця. Правові дефініції дістають статус офіційної нормативності, забезпечують змістову повноту правових нормативів, сприяють однозначності при тлумаченні правових явищ, а також правильному застосуванню законодавства, встановленню правопорядку в суспільних відносинах. Правові дефініції безпосередньо містяться у тексті правової норми; вони є обов'язковими, оскільки є частиною правової норми. Правова дефініція є стислим описом будь-якого поняття, що відображає суттєві ознаки явища, предмета. Вона визначає зміст поняття (тобто його відносні межі, перераховує його істотні родо-видові ознаки), розкриває його логічні зв'язки, взаємовідносини з іншими поняттями у певній понятійній системі.

На нашу думку, дефініції бувають трьох видів:

- повні, тобто такі, що містять весь набір існуючих ознак (напр., *"Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину"* (ст. 11 КК України); *"Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку"* (ст. 80 ЦК України);
- неповні, у яких відсутній повний набір існуючих ознак (напр., *"Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку"* (ст. 509 ЦК України);
- дефініції-переліки, які належать до найпростіших. Такі дефініції використовуються, коли ще не накопичився достатній досвід у застосуванні поняття і немає можливості визначити його шляхом вказівки в ньому суттєвих ознак (напр., *"Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору"* (ст. 421 ЦК України).

Правові дефініції є не тільки інструментами юридичної техніки, проте й самостійними правовими приписами, порушення яких для суб'єктів права може потягти небажані наслідки. Не випадково давні римляни стверджували, що "будь-яке юридичне визначення несе в собі небезпеку". Правові дефініції повинні прагнути об'єднати у загальній та абстрактній формулі всі особливості юридичного поняття чи юридичного феномена; повинні наповнити конкретним юридичним змістом терміни, часто взяті зі щоденного вжитку; повинні усувати будь-яку двозначність, роблячи ясним, чітким і достовірним тлумачення та застосування тієї чи іншої норми або групи норм прав.

Використовуючи правові дефініції, необхідно робити це обгрунтовано і тільки тоді, коли є потреба в абсолютно точній нормативній фіксації значення певного визначення, що застосовується. Надмірна кількість визначень робить правову норму негнучкою. Занадто часто за наявності надмірної кількості визначень і недбалого їх формулювання значення дефініції може стати парадоксальним: чим більше поняття визначаються, тим менш зрозумілими, точними й чіткими вони є. Визначення в законі термінів, які не мають практичної потреби, також негативно впливає на законодавство, адже засмічує текст закону. У різних галузях права юридичний термін може володіти різними нормативними дефініціями, що виправдовується тими завданнями, які ставить перед собою законодавець, формулюючи ту чи іншу галузеву правову норму.

Правові дефініції не повинні містити понять, які самі потребують визначення. Зміст визначення як логічної дії полягає в тому, щоб вказати, що це за предмет/явище/дія, які він має ознаки, що відрізняє його від інших предметів/явищ/дій. Одне і те ж поняття повинно використовуватися різними нормативними актами без зміни його семантичної основи, тому дублювання дефініцій, як правило, призводить до неточностей і різночитання, і тому є небажаним. Дефініції збагачують наукову основу законів. Вони дозволяють розташовувати нормативний матеріал економно і не допускати повторів.